

ОДЕСИКА

Федір Самойлов

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ОДЕСИ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.: БІБЛІОТЕКИ, КНИГОВИДАННЯ, ПРЕСА

У статті досліджуються сторінки історії культурного життя Одеси на рубежі XIX–XX століть. Основна увага приділена діяльності видавництва, бібліотек, проблематиці газетної і журнальної періодики.

Ключові слова: видавництво, газета, книга, бібліотека.

The article is dedicated to the investigation of the cultural life in Odessa at the end of the XIX — the beginning of the XX century. The work of the publishing houses, libraries and periodicals are being viewed in the article.

Keywords: publishing house, newspaper, book, library.

Протиріччя економічного, політичного, духовного розвитку, що були притаманні російській дійсності на межі XIX–XX ст., безумовно впливали на характер, тенденції культурного життя Одеси. Але вона, як і раніше, жила своїм яскравим, неповторним життям, в якому переплелись, органічно поєднались і європейський лоск, і колорит, темперамент, традиції, менталітет різнобарвного в національному відношенні місцевого населення.

Помітні зміни відбувались в зазначений період і в бібліотечній справі міста: значно зростає кількість бібліотек, іншим, більш демократичним, стає контингент їх відвідувачів. "В ці бібліотеки, створені для чистої публіки, — писав відомий бібліограф М. О. Рубакін, — з кожним роком входить все більше і більше читачів одного сорту, читачів з народу. Поруч з паном у капелюсі підписуються, вносять заклад й відразу висувають свої вимоги і селянин, який пройшов чи навіть не пройшов курсу народної школи, і фабричний робітник,

який пізнав грамоту вже за зрілих років завдяки недільній школі, і торговець-міщанин" [21, 94].

Як відзначали сучасники, попит на добру книгу був тоді настільки великий, що навіть у нічліжках серед босяків, чорноробів та сезонників проводились читання цікавих книжок вголос. Декілька нічліжників читали навколо читця та уважно слухали читання. З кожного слухача стягували одну копійку за читання та свічку.

Книжковий фонд бібліотек Одеси був достатнім, аби задовольнити потреби, смаки найвибагливіших читачів. В 1914 р. в Одесі було 68 бібліотек різного профілю: наукові, громадські, учбових закладів, релігійних організацій тощо. При комплектуванні їх фондів обов'язково мала враховуватись думка міністерства внутрішніх справ та народної освіти з приводу ідейної спрямованості літератури.

У 1898 році відзначалося тридцятиріччя приватної бібліотеки Бортневського. Відомий журналіст В. Дорошевич, відгукнувшись на цю подію, писав про те, що "у нас інтелігенція в більшості своїй не купляє книжок, крім календарів, а бере книжки з бібліотек" [6].

Великою популярністю користувалась міська публічна бібліотека, заснована ще 1830 року. У 1898 році її книжковий фонд нараховував 111 625 томів. Бібліотека мала 5 256 постійних читачів, її відвідувало біля 58 тис. осіб на рік [13, 60–68].

В 1907 році вона отримала назву "Одеська міська імені імператора Миколи II публічна бібліотека". Того ж року за проектом українського зодчого Ф. П. Нестурха було споруджено нове спеціалізоване приміщення для бібліотеки на нинішній вул. Пастера, в якому вона знаходиться до сьогодні. Згідно з постановою міської думи одна з залів бібліотеки, де було розміщено колекції, подаровані меценатом графом М. М. Толстим, була названа його іменем. З часом при бібліотеці був сформований музей, в якому зберігались гравюри, картини, старовинні документи, автографи видатних людей та інші матеріали, що стосувались, головним чином, історії Одеси.

Поповнювався бібліотечний фонд переважно за рахунок пожертвувань меценатів. В період з 1890 року по 1916 рік пожертви склали приблизно 75–85% нових надходжень. Тісні контакти бібліотека мала з Академією наук, різними міністерствами, товариствами, вищими учбовими закладами, іншими бібліотеками [19, 68, 83–84].

Змістовну культурно-просвітницьку роботу проводила в Одесі заснована в 1905 році Громадська бібліотека і читальня. До червня 1912 року вона розміщувалась на вул. Прохорівській, 18, потім

переїхала за адресою Тираспольська, 35. Відвідування читальні було безкоштовним, за користування книгами вдома треба було сплатити 15 коп. за одну книгу, за дві — 25 коп. У 1913 році при бібліотеці була організована комісія з дитячого читання. Для консультативної допомоги читачам тут організовувались виставки книг, друкувались методичні посібники, покажчики, списки рекомендованої літератури. В серпні 1914 року з ініціативи Одеського педагогічного товариства бібліотека взяла участь в організації бібліотечок, які, як пожертви, надсилалися у лазарети для поранених на фронтах Першої світової війни. Кількість читачів бібліотеки з 1912 по 1914 рік збільшилась в п'ять разів — з 346 до 1504 чоловік [17; 6, 10].

Багатими фондами відома була бібліотека Рішельєвської гімназії. Добре укомплектованою була наукова бібліотека Новоросійського університету, яка систематично поповнювалася найновішою літературою. Чудовими матеріалами володіла бібліотека Одеського товариства історії та старожитностей. Прекрасні альбоми і видання, присвячені образотворчому мистецтву, містились в бібліотеці Художньої культури, нею користувалися учні та випускники художнього училища. Півтори тисячі читачів за невелику плату могли користуватися літературою бібліотеки "Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв", що мала 18 тис. томів. В 1914 р. в місті функціонувало 14 приватних бібліотек. Три міські безкоштовні бібліотеки утримувались за рахунок місцевого бюджету. Крім того, в Одесі було багато солідних особистих бібліотек.

Одеса залишалась значним центром книгодрукування на півдні країни, поступаючись в цій справі лише Петербургу, Москві та Варшаві. Якщо на початку ХХ ст. в місті нараховувалось декілька десятків друкарень, то до 1917 р. їх було майже 160 [11, 258]. Після Емського указу 1876 року про заборону україномовних видань, який не поширювався на Херсонську губернію, в Одесі було опубліковано декілька десятків творів Т. Шевченка. Тільки в одній збірці поезій "Проліски", виданій у 1893 році, було вміщено 14 віршів Т. Шевченка [20]. За першу половину 1890-х років кількість виданих в Одесі книжок та їхні тиражі помітно зросли. Так, в 1891 році в місті було надруковано 726 творів загальним тиражем 1850 тис. примірників. В 1894 році побачили світ 1182 творів тиражем 3348 примірників [8, 106]. Абсолютна кількість видань (до 80%) друкувалась російською мовою, 5% — на івриті та їдиш, 15% — іншими мовами.

Одним з відомих одеських видавців був Юхим Фесенко, який ще в 1883 році заснував в місті друкарню й видавав серед іншого ікони, лубкові картини в українському стилі, листівки з текстами народних пісень і нотами, ілюстровані митцем А. Жданою, та книги етнографічно-побутового змісту ("Весілля" М. Лисенка).

Надзвичайно вагомий внесок у розвиток друкарської справи в Одесі зробили німці П. Францов, А. Шульце, Л. Нітче та ін. Наприкінці XIX ст. їхні друкарні продовжували лишатися найбільшими в місті. Наприклад, в друкарні Петера Франкова, яка знаходилась на Італійській (Пушкінській) вулиці, 20 і в якій працювало до 100 робітників, видавалися деякі газети, літературні твори, звіти, каталоги тощо. Тут в словолитні виготовлялося 75–100 пудів шрифтів на рік тільки для власної друкарні [26, 38–39]. На межі століть дім на вул. Пушкінській разом з друкарнею став власністю Товариства південно-руської друкарської справи, утвореного у 1894 році [24, 14–15]. Широковідомою в краї була друкарня, заснована ще у 1849 році саксонським підданним Людвігом Нітче. Вона розміщувалась на вул. Поліцейській, 30. Тут видавали твори й брошури всіма європейськими мовами. З урахуванням тогочасних європейських технічних досягнень у друкарській справі виконували замовлення на газети, прейскуранти, афіші, виготовляли літографії малюнків, портретів, нот, візитних карток, векселів, бланків й т. п. олівцем, пером, різцем на камені тощо. У друкарні видавалася наукова література історичного характеру (наприклад, "Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем" Симона Бернштейна, "Исторический очерк Одессы. К столетию со дня завоевания"), ілюстровані путівники по Одесі В. Коханського та Г. Москвича та ін. Наприкінці XIX ст. в друкарні працювало 30 робітників, які виробляли продукції на 26-30 тис. руб. на рік [24, 14–15]. У 1914 році друкарнею володіли брати Густав та Герман Нітче. Вартість продукції їхнього підприємства зросла в порівнянні з 1898 роком і досягла 45 тис. руб. [25].

У 1869 році пруські піддані Август Шульце та Генріх Ульріх відкрили в Красному провулку, 3 друкарню, літографію та словолитню. Основним її замовником в перші роки діяльності став відкритий у 1865 році Новоросійський університет. В наступні роки були надруковані 25 томів університетських "Записок...", 5 томів "Записок Общества естествоиспытателей", декілька випусків "Каталога библиотеки..." [3].

Фірма, якою співвласники керували спільно, проіснувала 10 років. Потім вона була розділена. А. Шульце залишив за собою словолитню, а Г. Ульріх — друкарню. По його смерті нащадки продали її П. О. Зеленому, редактору "Одесского вестника". Вона стала називатися "Экономическая типография" [18, 87–88].

В подальшому А. Шульце придбав типографію та літографію, які об'єднав із своєю словолитнею. Нова фірма отримала назву "Типо-літография и словолитня А. Шульце". Тут друкувались різні каталоги, "Ведомости Одеського городского общественного управления" та "La Russie Sjmmersiele" брошури, книжки, в тому числі краєзнавчого характеру. Серед них — "Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год" А. Орлова, "К истории заселения Хаджибея..." В. Яковлева. Саме в цій друкарні міське управління замовило видання ювілейної книги, присвяченої 100-річчю міста, — "Одесса. 1794–1894".

Цікавим і значним явищем громадсько-політичного і культурного життя Одеси була її періодична преса. Вона була досить різноманітною за своєю політичною, ідейною, естетичною спрямованістю, видавалася переважно російською мовою. В середині 1890-х років в місті виходило дев'ять періодичних видань загального та тринадцять спеціального характеру. Найбільш відомими серед них були: "Ведомости Одесского Градоначальства", "Новороссийский телеграф", "Одесский листок", "Одесские новости" та ін. [10, 76–83].

Ідейну спрямованість абсолютної більшості офіційно діючих періодичних видань можна визначити як лояльність до влади. Треба було мати чималу сміливість, мужність, щоб опублікувати матеріали, які могли б не сподобатись хоч і місцевому, але все ж таки начальству. До того ж цензура пильно стежила за тим, щоб навіть помірковано-ліберальні ідеї не потрапляли на шпальти місцевих газет. В той же час преса, яка беззастережно, не хехтуючи ніякими засобами, ставала на захист самодержавства, православ'я, російської великодержавності, отримувала від влади і моральну, і матеріальну підтримку. Типовою в цьому сенсі була газета "Новороссийский телеграф". 1 січня 1899 року в ювілейному номері (з приводу 30-річчя газети) відзначалось, що за час свого існування газета змогла заслужити у влади міцну репутацію "єдиної справді руської газети на півдні Росії". Політичне кредо газети, як це з похвалою відзначали на урочистостях її покровителі, полягало у підтримці всіх, хто сповідував ідеї "руського націоналізму, православ'я, споконвічної та непорушної відданості народу своєму монархові..." [22, 155].

"Новороссийский телеграф" був таким же місцевим підголоском "Московских ведомостей" в Одесі, як "Киевлянин" у Києві та "Бес-сарабец" у Кишиневі. Катков і Магницький в Москві, Піхно та Шульгін у Києві, Крушеван у Кишиневі та Озмідов в Одесі були поєднані загальною духовною спорідненістю: жорсткою нетерпимістю до найменших проявів лібералізму, (не говорячи вже про демократизм, який проголошувався несумісним з особливим історичним шляхом розвитку Росії), проповіддю поліцейських ідеалів "держиморди", лютою ненавистю до українців, поляків, євреїв, закликами до "міцної руки", організацією доносів, поширенням брехні, пліток, компромату, як зараз говорять, щодо своїх опонентів. При цьому все це подавалося як прояв справжнього патріотизму, піклування "про благо свого багатостраждального народу". Сам Озмідов, який неодноразово називав себе, в першу чергу, купцем, а потім вже редактором, був тим типом провінційного видавця, який перетворив редаговану ним газету, з одного боку, в засіб наживи — він міг того чи іншого підприємця, комерсанта, лавочника, навіть фабриканта чи фінансиста піднести, якщо ті сплачували на його вимоги солідні гроші, чи довести до краху. З іншого боку, керована ним газета стала, як писали опоненти, "непристойною корчмою": на словах "дешева народна газета" виступала начебто за інтереси народу, насправді ж вона допомагала владі тримати цей народ у покорі. Для цього вміло використовувались не найкращі якості значної частини самого народу — люмпенська свідомість, ксенофобія тощо.

Виступаючи з позицій псевдопатріотизму, газета не обмежувала себе ніякими принципами, поглядами, переконаннями. Для її хазяїв слова "вибори", "демократія", "громадська думка" й т. п. були вже достатнім приводом для нападу. "Сам Озмінов — птах, мабуть, і невеликий, — писала про нього критика, — але він має в своєму розпорядженні друкарню, монопольне право щоденно вести публічну бесіду з натовпом, не обмежуючи себе при цьому ні формою мови, ні темою бесіди... Такі органи, з такою могутньою зброєю в руках так же розбещують масу, як і якийсь Альказар. Але він у сто разів небезпечніший, бо на дверях Альказара, крім червоного ліхтаря та портрета дівичі Валерії у визивній позі і з задерними догори напівпрозорими спідничками, нічого іншого немає, тоді як на фасаді газетного Альказара нахабна рука викинула прапор, на якому з дивною безсоромністю написано: "В ім'я блага суспільства" (??). А під прикриттям цього прапора та напису коять паскудства" [12].

Озмідов, наприклад, прославляв ту трупу і тих гастролерів, які давали безкоштовні квитки, замовлення для друкування афіш саме в його друкарні, навіть якщо це були найбездарніші артисти [16]. Як справжній гангстер, стягував він великі шмати від підрядників за нерозголошення у пресі їх грабіжницьких махінацій. Озмінова боялися. Від нього інколи змушені були захищатися навіть одеські цензори і жандарми: він скаржився "наверх" на недостатню "політичну пильність" тих чи інших. Взагалі ж ці дві сторони, як правило, знаходили спільну мову, розуміли і підтримували одна одну.

Кількість місцевих періодичних видань неухильно зростала. Якщо в кінці XIX ст. в Одесі видавалось біля 20, то в 1905–1913 рр. — понад 40, а в 1913–1914 рр. — 60 місцевих газет. Серед щоденних газет найбільш популярними були: "Вечерняя почта", "Одесская почта", "Одесский курьер", "Одесский листок", "Гут морген", "Шолом алей-хем" на їдиш, "Одесская газета на немецком языке", "Христианский народный вестник" німецькою мовою, крім того — щотижневики, щоквартальники. В місті видавались і безкоштовні газети, довідники та ін. Друкувалось також близько 30 журналів: "Акушерка", "Баптист", знаменитий таїровський "Вестник виноделия" з додатком, "Вестник винокурения", "Дети и Общество", "Еврейский медицинский голос" та ін. Виходили журнали, пов'язані з індустрією розваг: "Дивертисмент", "Театральный листок"; для підприємців: "Торговое дело", "Торгово-промышленное обозрение", "Торговый мир" та ін. Були спеціальні видання для вчених, викладачів, студентів [11, 85–86].

В період першої російської революції великої популярності набули газети з гострою політичною сатирою. В місті виходили тоді понад півтора десятків таких газет та журналів: "Заноза", "Маски", "Нагайка", "Огонек", "Одесситка", "Смерч", "Шпилька" та ін. [2; 43–46, 56].

Серед одеських видавців було чимало яскравих особистостей. Одним з них був Г. Карант. В 1901–1902 рр. він очолював два видавництва (на вул. Пушкінській, 38 та вул. Троїцькій, 23), що випускали путівники (зокрема "Одесса, ее окрестности и курорты с картой Черного моря, планами города и театров") та буклети. Згодом він видавав сатиричні журнали "Свисток" та "Шпилька", а також газети "Народ", "Одесская газета" та "Вечерняя театральная газета". Його діяльність поширювалась також на видавництва "Вперед" та "Демос". За критичний, антиурядовий характер діяльності в 1907 році йому було заборонено проживання в Одесі. "Одесская газета" була закрыта.

Свою пресу мали в Одесі і представники правого флангу політичних сил. Видання організацій та партій цього спрямування відбивали їхню політичну платформу. Особливо агресивно поводити себе представники погромних чорносотенних організацій — одеського відділення "Союзу руського народу", очолюваного реакціонером графом О. І. Кановніциним (його бойовою дружиною "жовтосорочечників" керував колишній присяжний повірений, а в 1913–1917 роках градоначальник Одеси Б. О. Пелікан), і "Південний монархічний союз", члени якого були налаштовані на захист існуючого режиму будь-якими методами, в тому числі й насильницькими. У жовтні 1906 р. директором однієї з одеських гімназій М. М. Родзієвичем було засновано одеську організацію "Союз істинно руських людей", яка ставила за мету виховання народу і особливо молоді в дусі чорносотенно-монархічних ідеалів. У чорносотенців був свій друкований орган "За царя и Родину", який редагував О. І. Кановніцин. Уже в редакційній статті першого номера газети наголошувалось, що "Союз..." буде боротись "з усіма лібералами і конституціоналістами, які мріють під виглядом оновлення Росії нав'язати невластиві їй іноземні порядки" [9]. Багато матеріалів цього видання були спрямовані проти будь-яких проявів національних прагнень українського та інших поневолених народів.

Серед правих організацій була й заснована в травні 1908 року Б. О. Пеліканом одеська палата "Союзу Михаїла Архангела" — відділ чорносотенної організації, на чолі якої стояв завзятий реакціонер В. М. Пуришкевич. Її члени були відомі своїми хуліганськими бешкетами, прагнули залучити в свої ряди молодь, створивши при палаті студентський відділ. Ними видавалась газета "Южный баян". Більшість публікацій газети відрізнялась непримиренним антизахідництвом, намаганням зберегти "історичні надбання" російського народу — самодержавство, православ'я, селянську общину, привілеї дворянства тощо.

На хвилі революційних подій 1905 року за короткий час в Наддніпрянській Україні виникло декілька десятків культурно-просвітницьких товариств — "Просвіт", які раніше існували лише в Галичині. Вони ставили собі за мету сприяти розвитку української культури і підвищенню національної свідомості шляхом освіти рідною мовою, створення національних шкіл, бібліотек, організації і проведення лекцій, вистав, книготоргівлі та ін. Ініціювали відкриття "Просвіти" в Одесі члени Громади, які на зборах 30 жовтня 1905 року при-

йняли рішення про її утворення [4]. 22 листопада 1905 р. статут товариства було направлено градоначальнику, який затвердив його 25 листопада. В статуті визначалась основна мета товариства — "допомогти культурно-просвітницькому розвитку українського народу в м. Одесі". 27 грудня 1905 р. відбулися перші офіційні загальні збори товариства, яке на той час нараховувало 158 членів [4].

Незважаючи на спротив властей і поліції, просвітяни почали видавати свою газету, яка протягом трьох місяців виходила під різними назвами. Перша вийшла самочинно 1 січня 1906 року російською мовою під назвою "Народное дело", хоча основна частина матеріалів була надрукована мовою українською. Редакція газети, контора якої знаходилась на вул. Херсонській, 32, ставила за мету будити свідомість українського народу, пояснювати йому його потреби і права [27, 148]. Влада дала поліції наказ заарештувати і знищити весь тираж. Широка хвиля протестів проти цього розпорядження дозволила зберегти видання газети. 3 січня міська влада уступила, і 8 січня 1906 року одесити отримали першу в історії міста офіційно дозволена українську політичну, економічну, наукову і літературну газету "Народна справа", яка стала продовженням "Народного дела". Редактором обох газет був І. Луценко. У редакційній статті зазначалось, що "Народна справа" "буде кликати до єдності та до національного життя зручені та спольщені частки інтелігентної української громади" [15]. Майже половину номера посідали матеріали про перше українське віче в Одесі, подавалися виступи на ньому С. Шелухина і Д. Сигаревича. Відзначалось, що перший промовець, зупинившись на історичних віхах, методах нищення царатом автономії України, в кінці робив все ж таки оптимістичний висновок — український народ зберіг свою самобутність, не забув своє коріння і саме це є запорукою зростання нової автономії країни, її свободи. Газета виклала і зміст промови Д. Сигаревича, який з надією відзначав, що "український народ сам допоможе зробити велике діло єднання російських народів на ґрунті автономії, свободи, братерства й признання чужого права". В газеті було також вміщено матеріал про домагання частини одеського студентства вживати термін "Україна" замість історично хибного "Малоросія", що є наслідком русифікаторської політики [23, 125–126]. Але цей номер газети за розпорядженням властей був заарештований. Просвітяни домоглися дозволу на видання української газети "Вісті". Напряма газети було визначено у редакційній статті,

в ній, зокрема, зазначалось: "Ми в своїй українській газеті, уникаючи всякого шовінізму, матимемо на першому місці інтереси рідного українського народу в його суцільності. Ми стоятимемо за однакові і рівні права всіх народів Росії на їх національно-культурне і політичне життя; за найширшу і найбільшу освіту кожної людини на її національному ґрунті; за децентралізацію і право в баєвому і місцевому житті на широке самоуправління". Всього у лютому-березні 1906 року вийшло 5 номерів газети, після чого вона була заборонена. Видання українських газет в Одесі надовго припинилось.

Невдовзі, а саме — 28 листопада 1909 р., за наказом міністра внутрішніх справ Російської імперії та за розпорядженням одеського генерал-губернатора було закрито й саме "Українське товариство "Просвіта" в Одесі" [5].

Але боротьба активістів українського руху в місті не припинилася: в лютому 1910 р. було засновано "Одеський український клуб", а наступного року — у квітні 1911 р. — спілку "Українська Хата", яка на 1912 р. нараховувала 209 членів [14, 42]. Головна мета цих організацій — задоволення національно-культурних потреб української громади міста. У 1915 р. завдяки зусиллям членів товариства "Українська Хата", і в першу чергу А. Ніковського, почалося видання журналу "Основа". В журналі друкувалися твори відомих українських культурно-освітніх діячів: В. Винниченка, О'Коннор-Вілінської, М. Воропая, Олександра та Михайла Грушевських, Д. Дорошенка, А. Ніковського, С. Павленка (С. Шелухіна), С. Русова, С. Єфремова. Г. Чупринки та ін. [4]. Через військові дії, вже після третьої книги, часопис перестав виходити.

Говорячи про одеську пресу, на наш погляд, доречним буде коротко згадати й про умови, в яких вона існувала. Звичайно, були погроми, підпали редакцій газет, побиття журналістів, вигнання їх з міста, якщо вони насмілювалися казати "правду в очі" місцевим князькам. Але, передусім, йдеться про більш езуїтський, випробуваний спосіб "наведення порядку" в цій сфері — про цензуру. Обмеження, що накладалися нею на пресу, інші видання, часом були просто дивними. Можна було критикувати... абіссінського негуса, китайського імператора, еміра бухарського, передруковувати публікації якоїсь центральної чи навіть зарубіжної (наприклад, французької "Фігаро") газети з оцінкою виступу того чи іншого актора, співака, балерини, театральної трупи, але не більше. Був випадок, коли цензор у театральній хроніці про спектакль "Гамлет, принц Датський" закре-

слив останні два слова назви, мотивуючи це тим, що про датських принців не можна говорити без дозволу міністерства імператорського двору, тому що імператриця Марія Федорівна сама "з датського королівського дому". Про це писав у свої спогадах голова одеського цензурного комітету А. Є. Єгоров [7, 472].

Головна мета цензури — боротися з ідеями, що могли загрожувати існуючому режиму, приховувати від громадськості неблаговидні, а інколи і злочинні дії тих чи інших можновладців. Ту ж саму мету переслідувала й одеська цензура. Однак за своєю завзятістю, запопадливістю вона часто перевищувала столичну. Провінціали намагались довести, підтвердити свою відданість центрові. Тому чималу частину заміток, що заборонялись до публікації в Одесі, Головне управління у справах друку дозволяло, інколи навіть із зауваженнями на адресу місцевого начальства та цензури за занадто жорстку позицію. Так, у 1896 році курйозно відомий одеський градоначальник П. О. Зелений скаржився Головному управлінню цензури на те, що місцева цензура пропустила в "Одесских ведомостях" фейлетон "На льоту", який містить глузування над чиновниками, в котрих весною начебто розливається жовч. На це з Петербурга йому відповіли: "Якщо Микола I дозволив до друку "Мертві душі", то зараз друкування такого невинного жарту про те, що у чиновників розливається жовч, є просто дрібничкою".

Одеські цензори своїм "мистецтвом" часто не поступалися найбільш суворим столичним колегам. Серед останніх особливо виділявся цензор Красовський, який викреслив з куховарської книги слова "поставити пиріг на вільний дух" та заборонив статтю "Про шкідливість грибів" на тій підставі, що "гриби — пісна їжа православних, і писати про їх шкідливість, значить підривати віру та поширювати невір'я".

Але, крім місцевої цензури, над одеськими газетами тяжіли ще й Головне управління цензури та "невсипне око" градоначальника. До того ж газети часто притягувались до суду нечистими на руку, викритими у своїх лихих махінаціях особами, що перед громадськістю вдавали себе за безвинно скривджених та принижених. Де за хабарі, де через залякування суддів та свідків, найнятими для цього злочинцями, де користуючись заступництвом вищих посадовців, їх прямим тиском на правоохоронні органи, вони ще й доводили свою "правоту". В умовах недемократичної суспільно-політичної системи

необ'єктивним, залежним від влади правосуддям неправі часто проголошувались правими.

Таким чином, наприкінці XIX — на початку XX ст. Одеса була не тільки потужним торгово-економічним центром Російської імперії, але й посідала провідні позиції в культурному житті країни. Серед іншого це проявилось у значній кількості та результатах роботи діючих тут бібліотек, видавництв, які, проте, мали свою специфіку, зумовлену особливостями економіки міста, етнічним складом, традиціями та менталітетом його населення.

Література

1. Губарь О. Й. 100 вопросов "за Одессу". — Одеса, 1994.
2. Демченко Е. П. Сатирическая пресса Украины. 1905–1907 гг. — К., 1980.
3. Державний архів Одеської області. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 3221-А. — Арк. 3.
4. Державний архів Одеської області. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 879. — Арк. 149.
5. Державний архів Одеської області. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 314.
6. Дорошевич В. На кончике пера // Одесский листок. — 1898. — 7 сентября.
7. Егоров А. Е. Страницы из моей жизни (1889–1891): Воспоминания // Исторический вестник. — 1912. — Кн. 1.
8. За царя и Родину, 1907. — 7 февраля.
9. Загоруйко В. По страницам истории Одессы и Одесщины. Вып. II. — Одеса, 1960.
10. Звездич П. Культурная Одеса // Южнорусский альманах. — Одесса, 1894.
11. Історія Одеси. — Одеса, 2002.
12. Краев С. М. "Новороссийский телеграф" и его сподвижники. (Материалы для характеристики провинциальных газет). — Одесса, 1881.
13. Лазаревич С. Духовная жизнь Одессы // Южнорусский альманах. — Одесса, 1900.
14. Мисечко А. І. Український рух в Одесі наприкінці XIX — на початку XX ст. — Одеса, 2006.
15. Народна справа. — 1906. — № 1. — 8 січня.
16. Оса. Разговоры // Одесские новости. — 1900. — 19 декабря.
17. Отчет Одесской общественной библиотеки за десятилетие 1905–1915 гг. — Одесса, 1915.
18. Плаксин С. Торгово-промышленная Одесса. — Одесса, 1901.
19. Попруженко М. Г. Одесская городская публичная библиотека. 1830–1910 гг. (Исторический очерк). — Одесса, 1911.
20. Проліски. Збірка. Поезії. — Одеса, 1893.

21. *Рубакин Н. А.* Этюды о читающей публике. Факты, цифры и наблюдения. — С.Пб., 1895.
22. *Самойлов Ф. О.* Шляхом національного відродження: українська преса у 1905–1907 рр. // Українська періодика: історія і сучасність. — Львів, 1993.
23. *Самойлов Ф. О., Скрипник М. О., Ярещенко О. Т.* Одеса на зламі століть (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — Одеса: Маяк, 1998.
24. *Фабрично-заводская и ремесленная промышленность Одесского градоначальства Херсонской губернии и Николаевского военного губернаторства в 1898 году...* — Одесса, 1899.
25. *Фабрично-заводские предприятия Российской империи (Исключая Финляндию).* Издание второе. — Птг., 1914. — № 2700 (3).
26. *Ф. Р-й.* О положении типографского дела в Одессе // Записки Одесского отделения императорского русского технического общества. — 1889. — ноябрь-декабрь.
27. *Шевченко О.* Роль Товариства "Просвіта" у становленні української національної преси в Одесі на початку ХХ ст. // Одеська "Просвіта": минуле, сучасне й майбутнє. Матеріали науково-практичної конференції. — Одеса, 25-26 листопада 2005 р. — Одеса, 2006.